

A rím szintén nem a mindermapi beszéd hangulatkeltő eszköze. Ez a hangulat, amint láttuk, lehet tisztán akusztikai, harmonián alapuló, de lehet — a jelentésekkel párosulva — tárgyi természetű is. Maga az a tény, hogy a rímes beszéd különbözik a prózai stílustól, forrása lehet mindakétfajta hangulatnak.

(Folytatjuk.)

(Szeged.)

Zolnai Béla.

Magyar szampó.

1.

(Megjegyzés és fejtegetés VIKÁR BÉLA: A finn szampó magyar visszhangja című értekezéshez.¹)

Ilmatar, a levegő anyja megszülte Väjnämöjnt, ki a vi-dám, madárdalozó földet műveli és tudását szaporítja. Mikor Joukahajnen huga nem akar felesége lenni, hanem a tengerbe öli magát és különös hallá változik, melyen semmi varázsige nem fog, elhatározza, hogy Pohjola (Északhon, a sötétség ha-zája) úrnőjének, Louhinak lányát kéri feleségül. Útra kel, de útján a gyűlölködő Joukahajnen bedönti a tengerbe. Väjnämöjnen úszva éri el Pohjolát, hol Louhi veszi gondjaiba. Csakhogy Väjnämöjnen visszavágyik Kalevala tisztásaira:

„Mondd-sza mit vagy fizetendő,
Téged innen haza vinnem,
Hazád földje határára,
Házi fürdöd tájékára?”² — kérdi Louhi.

Väjnämöjnen aranyat, ezüstöt, kalapnyit ajánl, ám Louhi mást kíván:

„Aranyod én nem ohajtom,
Ezüstötet nem sohajtom;
— — — — —
Ám ha nékem szampót ácsolsz,
Tarkatetöst, ha kovácsolsz
Háttýú tolla tetejéből.

¹ Emlékkönyv Balassa Józsefnek. Bp. 1934. 166 kk.

² Az idézetek Vikár Béla fordításai. — Kalevala. A finn eredetiből fordította Vikár Béla. Bp. MTA kiad. 1909. — 42. o.

Egy meddő tehén tejéből,
 Árpaszemből, egyetlenből,
 Bugabárányka-pehelyből,
 Felajánlom saját lányom,

— — — — —
 Hazaviszlek innen téged.
 — — — — —
 — — — — —

Komoly öreg Väjnämöjnen
 Szóval mondja, fölfeleli:

— — — — —
 Küldöm Ilmari kovácsot,
 Szampót néked a ki ácsol,
 Tarkatetőst kalapácsol,
 — — — — —

Az osztán a kovácmester,
 Ácsmunkára tudós egy szer,
 Ki az eget kovácsolta,
 Menny födelét fölácsolta;" (42. o.)

Tudós Väjnämöjnen az ellenkező Ilmarinen kovácsot szél
 szárnyán viteti Pohjolába, hol az nekifog a munkának:

„Szerkeszté a szampót szépen:
 Lisztmalmot az egyik részen,
 Sómalmot a másodikon,
 Pénzmalmot a harmadikon.
 Új szampója örül bezzeg,
 A tarkatétös immár berreg,
 Egy hombárral este tájba,
 Eggyel örül eleségre,
 Mással örül nyereségre,
 Harmadikkal háztartásra". (X. ének, 64. o.)

Észak úrnője

„A nagy szampót fölviteti
 Pohjolának kőhalmára,
 Rejti rézhegy belsejébe,
 Kilenc zár alá helyezi;
 Gyökerét is ottan mélyre
 Kilenc ölre ülteté le..." (Ibid.)

A szampó áldást hoz Pohjolára, jó élet lesz ott,

„Van mit vetni, van aratni,
 Van tenyészet ott temérdek,
 Örökös öröm az élet..." (271.)

Ilmarinen azonban nem kapja meg csodamiunkájának árát, Louhi lányát, és üres kézzel tér vissza szülőhelyére Väjnämöjnenhez. Később irigyelve a pohjolaiak jó életét, el akarják lopni a szampót hatalmas hajón. Egy harmadik vitéz, Lemminkäinen csatlakozik vállalkozásukhoz.

A rézhegybe zárt szampó gyökere három felé van ültetve:

„Kilenc ölnyre a földbe,
Egy gyökere álló földbe,
Másik vízholdta fövénybe,
Harmadik honi halomba“. (272.)

Hiába fogja öltre Lemminkäinen, fel nem fordul. Erre

„Szántja szampónak gyökerit,
Tarkatetősnek kötelit;
Már a szampó meg is mozdul,
A tarkatetős ím fordul“. (290.)

Louhi a szampó felét sem akarja adni, ezért Väjnämöjnen Észak népét dallal álomba varázsolja és a szampót hajójukra hordják. Mikor hajójuk a nyílt tengeren jár, Väjnämöjnen időnek előtte énekelni kezd és ezzel felébreszti Észak népét. Louhi utánuk ered, a szampót a tengerbe borítja, hol az összetörik; Väjnämöjnen csak darabjaival tér vissza Kalevalába. A bőség szarúját, az arany idők áldásadó szampóját nem tudta megszerezni.

*

Sem az idézett sorokból, sem a Kalevala tartalmából, melynek ép a szampóra vonatkozó részleteit emeltük ki, nem tűnik ki a *szampó* szó jelentése. Ennélfogva finn és idegen tudósok igyekeztek rejtett értelmét megtalálni és megfejteni.

Ismételten halljuk a *samporól*,* hogy tarkatetős (59, 61, 62, 63, 64, 65, 125, 271, 272, 277, 289, 290, 292, 301, 302 old.), majd alakjára vonatkozólag megtudjuk, hogy gyökerét Louhi „kilenc öltre ülteté le“ és a *sampo* maga öröl, mint a malom és ontja az áldást.

A *sampo* jelentésének megfejtésére kétségkívül abból kell kiindulni, hogy a runók egyrészt világteremtési mítoszt adnak, másrészt kalandos, de szimbolikus értelmű, leánykérésről emlékeznek meg, tehát kétségkívül természetmagyarázó eposz

* Innét a szampó szó finn írásu alakját használjuk: *sampo*.

a Kalevala. Mások másképp is próbálták magyarázni a Kalevalát és a *sampo*; evvel a kutatástörténeti kérdéssel mi itt nem foglalkozunk, hanem utalunk az idevágó irodalomra.³

A *samponak* a magyar népi hagyományban (költészetben) való fellelése erősen csábította a magyar tudósokat (legalább is gondolatban), hiszen ha fellelik, egy pogánykori vallási motívumot lehetett volna visszavezetni a finnekkel való együttélésünk idejére és ebből nagyvonalú vonatkoztatásokat lehetett volna vonni a magyar, illetve finnugor nép évezredek előtti vallásos életére és világfelfogására, sőt merészet és nagyot gondolva, irodalmára is. Kétségtől ez a — itt feltételes módon megfogalmazott — gondolat készítette VIKÁRT is, hogy a *sampo* magyar kapcsolatait kutatva a székely népdalok közt leljen oly párhuzamos sorokra, melyek a *sampo*-malom csodálatos tulajdonságaival azonos jellegű malmot énekelnek meg. Ezekre a sorokra és ezen malomra Görög Ilona balladájában talált rá.⁴ („Bizony csak meghalok, / Anyám, édes anyám! / Görög Ilonáér“). Ezen lányszerző balladában az anya csinál fiának, Zetelaki (v. Bátalaki stb.) Lászlónak, nehogy meghaljon Görög Ilonáért,

„Olyan csodamalmot,
Kinek első köve
Béla gyöngyöt járjon,
A második köve
Sustákat hullasson,
A harmadik pedig
Szép suhogó selymet“.⁵

³ K. B. WIKLUND: Om Kalevala. Stockholm. 1901. — K. J. HAGFORS: Om Elias Lönnrot och Kalevala. Tidskrift för folkskolan, 1901. 6. füzet. — ANTON WEIS-ULMENRIED: Die Ergebnisse d. Kalevalaforschung. Die Grenzboten 1901. 43. szám. — K. KROHN: Zur Kalevala frage. Finnisch-ugr. Forschungen I. (1901): 185 kk. és főképp E. N. SETÄLÄ: Sammon arvoitus (A szampo rejtvénye). Helsinki 1931. Ebből részletet ill. összefoglalást ad a szerző MNy. XXIX: 193 kk. — V. ö. Vikár Nyr. 62: 3 kk.

⁴ BUDAY—ORTUTAY: Székely népballadák. Bp. 1935. 240 kk. Szövege a MNGy. III: 63. (BENEDEK gyűjtése). Változatainak bibliográfiáját és ezen motívum kapcsolatainak irodalmát l. u. o. 303.

⁵ VIKÁR feljegyzése szerint (Balassa Emlékkönyv 168.):

„Csináltatunk mű el egy csodamalmocskát,
Az első kereke bélagyöngyöt járjon,
Középső kereke édes csókot hányjon,
Harmadik kereke aprópénzt hullasson“.

Ezen sorok emlékeztették VIKÁRT a kalevalai csodamalomra, melynek hasonló tulajdonságai vannak.⁶

„Új szampója öröl bezzeg,
A tarkatetos immár berreg,
Egy hombárral este tájba,
Egyyel öröl eleségre,
Mással öröl nyereségre,
Harmadikkal háztartásra“. (X. ének.)

Azonban a *sampo* eredetibb jelentése nem malom, hanem, — és ezt már Vikár is tudja⁷ — mint ezt SETÄLÄ évtizedekig tartó kutatással kimutatta: 'világoszlop', mely alátámasztja az égboltozatot és tetején van a fényes, mozdulatlan világszeg, a sarkcsillag, mely nyugodtan áll az ég forgó csillagtömegében és körötte keringenek az égitestek.

Igen ám, de ugyanebben a balladában szó esik egy csudatoronyról is, melyet szintén lányfogásra ígér csinálni Zetelaki Lászlónak anyja:

„Csinálatok neked
Olyan csudatornyot,
Kinek szélessége
Dunapartig érjen,
Kinek magassága
Az egekig érjen.
Oda is eljönnek
Szűzek, szép leányok
Csudatorony látni,
A tied is eljö
Csudatorony látni,
Szép Görög Iloná.⁸

Tehát a Kalevala csodamalma és a SETÄLÄ-féle magyarázat világoszlopa ime a székely balladában egybeesnek, „a szé-

⁶ Finnül (Kalevala 10: 417—422):

Siitä jauhoi uusi sampo,
Kirjokansi kiikutteli,
Jauhoi purnun puhtehessa:
Yhen purnun syötäviä,
Toisen jauhoi myötäviä,
Kolmannen kotipitoja!

Ezen néhány sor is mutatja, mily hüen és mégis egyénien fordította VIKÁR a Kalevalát. — V. ö. CSEKEY, Napkelet XIV. (1936): 18.

⁷ Bal. Eml. 167.

⁸ BUDAY—ORTUTAY. 243. k.

kely csudamalom eredetileg egyesítette magában a csudatorony eme vonásait is a maloméval egyetemben" — írja VIKÁR BÉLA.⁹

Azonban nézzük meg közelebbről a kérdést. Az első, mi ezen VIKÁR-féle székely ballada malom-toronynak a *sampo*-val való egyeztetésére rácsófol, azon tény, hogy a *sampo* tulajdonképpen nem is malom a Kalevalában, mert a *samponak* malommá válása későbbi népi magyarázat eredménye és maga a *sampo* = malom egyeztetés a régibb változatokban nem is fordul elő. Csak az orosz-karéliai *samporunók*, melyek később keletkeztek¹⁰ és melyek alapján LÖNNROT a Kalevalát összeállította, mondják a *sampot* tarkatetős (*kirjokansi*) malomnak. Azonban az eredetibb finn változatok mutatják, hogy Pohjola kapui voltak tarkák,¹¹ nem a *sampo*, és a tarkatetős kapu tulajdonképpen az ég költői neve. Ezek a finn runók tehát nem tudnak arról, hogy a *sampo* 'malom', csak orosz részen kovácsolták ezt a magyarázatot a *sampohoz*.¹² Különbözik a szó etimonja is mutatja (l. lent), hogy a *sampo* csak eget tartó fa volt, tehát a Kalevala nem létező malma nem lehet azonos a székely népballadabeli csudamalommal. Ha az eget tartó világoszlop a finn nép különélésének idején vette fel a malom jelentést, mikor a magyarok még messze Keleten vagy már mai hazájukban éltek, akkor nem közös (finnugor) mítoszvonás a *sampo* „malom“ volta, hanem későbbi finn sajtáság.

Maga a Kalevala utasít azonban a *sampo* magyarázatára. Jelzője sokszor „új“ (Vikár ford. 61, 64, 65, 126 s. i. t. finnül *uuen sammon* 'új szampót' 10: 210), tehát valami olyannak mását kell földi erővel és különös tehetséggel megcsinálni, mi már megvan. Ez a feladat hárul Ilmarinen kovácsra. Tudjuk, hogy régi időkben a kovács mágikus, hatalmas és bűvös személyiségnek számított, mi mítikus mondánkban is megmaradt visszaemlékezésként.¹³ Ilmarinen megtagadja Väjnämöjnen kérését: nem megy Pohjolába *sampot* ácsolni. Ekkor a Kalevala

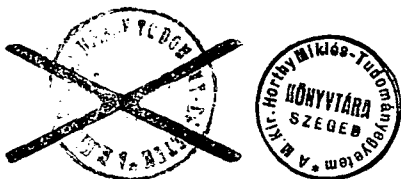
⁹ Balassa Emlékkönyv 169.

¹⁰ S. KROHN: Kirjalle hist. 410 f.; Kalevala II. Erklärungen 168.

¹¹ Friis: Lappisk Mytologi 51. Idézi Setälä FUF 2: 142.

¹² Setälä: Virittäjä 1897: 3 és FUF 2: 141—145.

¹³ ALFÖLDI ANDRÁS MNy. XXVIII: 205—20. — Litván-porosz mítoszban *Teljawelik* kovács készíti a napot. USENER: Götternamen 85-kk.

(Väjnämöjnen) szinte minden átmenet nélkül emlékezik meg egy fáról, hogy a kovácsot törbe csalja, elbűvölje:

„Még csodább a másik csoda,
A virágtetős fenyőfa.
Virágtetős, aranylombos,
Oszmó földje mesgyéjénél,
Tetején a hold tündököl,
Ágain álldogál a gönczöl“.

Erre a fára hág fel Ilmarinen.

„Fölhág a fa legcsúcsáig,
Magosságos égi tájig,
Hág a holdat hódítani,
Kézre keríteni a gönczölt
A virágtetős fenyőről.
Szól a virágtetős fenyőfa
A borús szömörke mondja:
„Óh emberek oktalanja,
Igén dőre hősök alja!
Ágaimra lépsz te dőre,
Tacsokésszel én tetőmre
Hamis holdat hódítanod,
Megcsípned az ál-csillagot“.

 (60. o.)

Väjnämöjnen most már szélvésztlal, mely Ilmarinen kovácsot elszállítja Pohjolába.

Ime itt van világozslóp sajátos leírása: égi é, tetején csillag van, föl lehet rá hágni — mely körülményre később még a sámán szertartásokkal kapcsolatban rá fogunk mutatni. Ezen vonások tulajdonképpen mind az új számpónak is vonásai, melyet Ilmarinennek kell kovácsolnia.

A *sampo* 'világozslóp' jelentésű szónak 'malom' jelentéssel való gazdagodása, csak a finnben mehetett végbe, mert itt lehetett *sampo* főnevet egy **sap-*, **samp-* alakú és 'sich drehen, sich herumrollen' jelentésű szó családjához tartozónak felfogni.¹⁴ Ez a 'forgó tárgy' jelentés deformálódott népies következtetéssel malommá, mely malommotívum a népköltészeti és mihikus motívumok közt nagyon kedvelt. Ezen feltételezés valódisága már nem is szükséges a magyar- finn kapcsolat cáfolására; kétségtelenül, hogy egyrészt a két fogalom (vagy szó)

¹⁴ DONNER: Vergleich. Wörterbuch d. finnisch-ugrischen Sprachen 158. és főképp Der Mythos vom Sampo c. ért. Acta societ. scient. fenn. T. X.

nem 'gazdagodhatott ugyanazon újabb jelentéssel két különböző helyen, különösen a magyarban nem, hol népi etimológiához nem volt segítő szó (de finn *sampo* 'világoszlop': *samp-'forogni'), másrészt azt sem tehetjük fel, hogy a magyar népballada mögött álló emlék finnugor eredetű, mivel a 'malom' jelentés újabb eredetű, tehát történelem előtti időkben más finnugor népek még nem vehették át. Evvel a balladabeli malommal, toronnyal nem egyeztethetjük a *sampot*, de visszatérve eredeti 'világoszlop' jelentéséhez, talán *szélesebb* alapon fogunk rá emlékeket találni a magyar népnél és más finnugor népek vallási szokásaiban.

2.

Megállapított tény, hogy a finnugor népek sok vallási kifejezése és szava árja eredetű és természetesen az ezekkel összefüggő vallásos felfogás is.¹⁵ Így FRANZ ROLF SCHRÖDER is utalt arra, hogy az ind Atharva-Véda (X, 8, 2) versei (Kr. e. a II. évezredből) Szibériában lakó nomád finnugor népek világfelfogásával egyező képet mutatnak. Ezen tárgyalandó versek német fordításban a következőképp hangzanak:

„Vom Skambha wird der Himmel und die Erde
Ewig gehalten auseinander,
Auf Skambha (ruht) dies beseelte All,
Was atmet, was die Augen schließt“.¹⁶

Ez az eget tartó nagy világoszlop az indogermán nyelvterületen mindenütt megtalálható,¹⁷ utalhatunk a germán *Irmingsúlra*¹⁸ vagy az Edda két sorára hivatkozhatunk az indogermán nyelvterület túlsó szélén, melyek szintén a világoszlopról beszélnek:

¹⁵ H. JACOBSON: Religiöse Termini des Arischen in den ostsee-finn. Sprachen. Zeitschr. f. vgl. Sprachforschung NF. 54: 205 ff. — MUNKÁCSI BERNÁT: Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. Passim (pl. *boldog* 173, *isten* 378). — KÁLMÁNY: A hold nyelvhasznályainkban. Bp. 1887. — ERDŐDI: A finnugor és indogermán népek legrégebb érintkezései. Bp. 1932. Német Phil. Dolg., XLVIII: 14.

¹⁶ SCHRÖDER: Altgermanische Kulturprobleme. Berlin 1929. 97-98. old.

¹⁷ PETTAZZONI: Revue de l'histoire des religions. 1923. évf. — SCHRADER: Reallex. d. idg. Altertumskunde 1929. II. s. v. Tempel 5 §. (Pülockverehrung).

¹⁸ A. OLRİK: Irmingsúl og Gudestöder. Maal og Minne 1910: 1 kk.

nio man ek heima, nio ividi
miqtvið moeran fyr mold neðan (Völuspa 2.)

(Magyarul: kilenc világra emlékeztem, kilenc támaszfájára / a híres fának, mely lenyúlik a föld mélyébe.)

Nem foglalkozunk a világoszlophoz kapcsolódó primitíven összeszűkített és anyagias, de egyúttal irreális, világnézősmóddal, hanem rögtön áttérünk annak tárgyalására, hogy ezen eget tartó oszlop mása a finnugor népeknél is megvan. W. RADLOFF¹⁹ és UNO HOLMBERG²⁰ adatai alapján ezt az összevetést már SCHRÖDER elvégezte, aki rámutatott, hogy a Szibériában lakó nomád népek világnézete egyezik a fent ismertetett indiai világnézősmóddal. A jakutok például egy vörösfenyőt tisztelnek és arra a világ kilenc rétegű egének megfelelően (hét, esetleg) kilenc bevágást csinálnak. Hasonlóképp cselekszenek a szamojédek, a jeníssei-osztjások, a vogulok is, tehát a magyarok legközelebbi rokonai is. Mondáik szerint a világot egy fa támasztja és ezen a fán forog a hét vagy kilenc rétegű ég isten lakásával egyetemben. Ezen egettámasztó fa jelképekép házuk előtt cölöpöt állítanak fel és ezt tisztelik. A nagy világot nagy oszlop támasztja alá, a kis házi világban a sátrat vagy házat feltámasztó oszlop jelképezi ezen Atlasz szerepét hordozó istenséget.²¹

FR. BELJAVSZKIJ, ki Nyugat-Szibériában volt orvos és Tobolsktól Obdorskig beutazta a szamojédek és osztjások lakóhelyeit, ez utóbbiak jurtájának védőoszloptiszteletéről a következőket írja G. SAVROV nevű orvostársának megfigyelése alapján:

„Minden jurtaajtóval szemben lévő oldalon magas oszlop áll, melynek csúcsa valamivel a tető fölé emelkedik. Ezen oszlop, mely a népi felfogás szerint a jurta parancsolóját személyesíti meg, az egész család részéről állandó gondoskodás tárgya és oly tiszteletben részesül, hogy egy, a nyolcadik évet már elért, nőszemély nem mer, sem nappal, sem éjszaka előtte

¹⁹ Aus Sibirien. 1884. II: 29, 35 kk.

²⁰ Der Baum des Lebens. Helsingfors 1922. 32. old. (= Elämänpuu. Helsinki 1920. Annales Acad. Scient. Fenn. XVI. 3.)

²¹ SOLYMOSSY SÁNDOR: Magyar ősvallási elemek népmeséinkben. Kny. az Ethnographia—Népelet 1929. évf. 3—4. füzeteiből.

egyenesen elhaladni, hanem ha nagyon szükséges, akkor a jurta közepén elhelyezett tűz körül haladva, kerüli ki".²²

A népi költészetben is kilenc rétegű az eget támasztó fa, valamint az ég, kilenc bevágást csinálnak a szent fára, melyen a sámán ekstاتikus állapotban felmászik, hívja az ég urát és átszellemülésében, réülésében beszél vele.²³ Erre a sámánisztikus istenfellekeresés-formára emlékszik a népi hit a Kalevalában is: Ilmarinen „fölhág a fa legcsúcsáig, magasságos égi tájig“. Mikor fent van, szól hozzá a virágtetős fenyőfa: Óh emberek oktalanja. . .

Mindez azonban talán nem bizonyítja ezen vallásos vonás régi eredetét és korát, mert feltehetjük, hogy vándorolhatt néptől-népig a nomádok pusztáin át, miként eszközök és díszítési elemek is vándoroltak. Ha a fent ismertetett világfelfogás a finn-permi és a magyar népeletben ill. vallásban nem hagyott nyomot, akkor a voguloknál, osztjákoknál előforduló vallási aktusok újabb eredetűek is lehetnek és csak a finnugor népközösség feloszlása után kerülhettek hozzájuk, esetleg török-tatár népek közvetítésével is. Azonban úgy a finn, mint a magyar népnél találunk régi emlékeket ezen kultuszra vonatkozólag, sőt oly emlékeket, melyek a pusztán néprajzi, és ennél fogva az eredet helyének és idejének (elterjedés földrajza és története) meghatározására alkalmatlan adatokat, nyelvi adattal kiegészítve az átvételre közelebbi meghatározásokat is rognak adni.

A magyarok is ismerik a tisztelt oszlopot. Az Ipoly völgyétől a Sajó völgyéig, a Bükk hegység északnyugati oldalán, a palóc házakban van egy oszlop, mely a mestergerenda és a padlás biztosítására szolgál. Tölgyfából van, hengeralakú vagy négyzetes; régen jobban el volt terjedve. Régente babonás félelemből is alkalmazták, mert féltek, ha nem állítják be, „legyün a ház“. A babonás félelem ma már abbahagyott, de az oszlop még megvan, bár feleslegesnek tartják és akadályoz a mozgásban. Tarisznyát, szűrt akasztanak rá száradni.²⁴

²² BELJAVSZKIJ: Poezdka k Ledovitomu Morju (Utazás a Jeges tengerhez. Oroszul) Moszkva 1883. 110 old. Közli MUNKÁCSI BERNÁT KSz. 5: 208.

²³ UNO HOLMBERG id. műve 32. old.

²⁴ PÁPAI KÁROLY: A palóc faház. Ethnographia 4 (1893): 26, Építészeti Szemle II: 1 kk.

PINTÉR SÁNDOR két tartó oszlopot is említ: a bálványt a ház közepén és a *bódog anyát* a szap mellett.²⁵ A palócokra tartja jellemzőnek a *bódog anyát* FINDURA, ki 1890-ben írja, hogy a ház közepére állított bálvány még most is látható Rima-Szécsen.²⁶ Másutt FINDURA is két oszlopot említ: „az egyik melyen a szoba (ház) közepe táján a mestergerenda pihen: a bálvány; a másik a bejárat mellett a „bódog anya“ teleírva czifra emblemákkal, talán régi húnscytha jegyekkel, melyeket faluhelyen a gyermekek sorba csókolnak este imádkozás után vagy büntetésből, „ha csínyt követtek volna el“.²⁷

Népmeséinkben is van fa, melynek gyökerei a pokolba, ágai a világ két széléig érnek és csúcsa az égbe nyúlik.²⁸ Ez a fa azonban nem feltétlenül a világoszlop halvány emléke, lehet a fantáziateli mesemondás szokásos csodálatoskeresésnek eredménye az elképzelt világban. De a *bódog anya* kifejezés nyelvi tanúja azon pogány kor vallási nézetének, melyben isten anyagi javakban is emberek felett álló lény vagy éppen ezért volt emberek felett álló lény. A *boldog* szó ma 'glückselig' jelentésű, de régebben értelme 'gazdag' volt,²⁹ v. ö. 'szegény ember szándékát *boldog isten bírja*' és ebben a mondásban joggal láthatjuk pogány vallási elképzelés maradványát; „...ez a fölkiáltás *boldog Isten!* valaha a gazdag és bőséges istenhez való fohász-kodás volt“.³⁰ A *boldog anya* tehát mikrokozmosz mása lehet az eget (tetőt) tartó nagy világoszlopnak.

A votják *mumi* ~ *mumë* 'anya' szó egyúttal a női istenségek összetett nevében fordul elő (*Mu -Külčin -mumi* 'a föld istenasszonya,') és feltűnő módon a mestergerenda jelölésére is szolgál: *mumi-kor*. (MUNKÁCSI: Votják szótár 729; ezen

²⁵ A palócokról. Népmesertető tanulmány. Bp. 1880. 18. old. — A poluji osztjákoknál is látott PÁPAY JÓZSEF két posztógöngyölegbálványt: egy férfi- és egy nőistenséget. Nyelvészeti tanulmányutam az éjszaki osztjákok földjén. Kny. a Bud. Szemle 1905. évf.-ből 30. o.

²⁶ Földrajzi Közl. 1890: 179 l.

²⁷ A palóc népköltészetéről. Koszorú 1884: 218 l. és R. MERINGER: Indogerm. Forschungen 21: 301.

²⁸ IPOLYI: Magyar Mythológia II: 78.

²⁹ Göcsejben *boldog* 'gazdag' ZOLNAI GYULA Nyr. 27: 323, PAIS D. MNy. 18: 94, 99.

³⁰ SIMONYI Nyr. 44: 182. Pl. *szegénnyel bódoggal egyetemben* Érdy K. 499. stb.

adatra Beke Ödön tanár úr volt szíves figyelmeztetni; ő esetleges szláv befolyásra gondol, de én Miklosich Et. Wb.-jában nem találok oly orosz szót, melyből votj: *mumi* származhatnék.) *Bódog-asszony* és *mumi* 'asszony, gerenda' házi női istenségre mutatnak.

A finneknél a pogány emlékek hamarosan kiveszték. Suomiennemiben mégis volt egy kamra épület, melyről azt állították, hogy több száz éves. *Hét* rekeszték volt benne, közepén odvas fenyő állt, helye még látszott a tető deszkáin. A fenyő törzsén több lyuk volt, ezek be dobták a termés zsengejét.^{30a}

Megemlíthetjük, hogy az osztjások bálványtemploma közepén is rúd áll, erre akasztják áldozati ajándékaikat: cobolyprémeket, vörös posztót.^{30b} Észre kell vennünk a hasonlóságot a finn és osztják áldozati kamra közt, mindkettő a házba helyezett oszlopban tisztelt bálványt mutatja.

A votjásoknak külön áldozati épületük van, ez a *kuala*, négyszögletes épület kőalapzat, padló és mennyezet nélkül. Adrievszkij látott egy *kualát*, mely a ház mellett állt és közepében egy berkenyefa zöldelt.^{30c}

Talán ezek a házi bálványemlékek összefüggnek a palóc vidékek bódog asszonyával, mely szintén a házban áll. A ház asszonyának tiszteletével függ össze a mordvinok azon szokása, hogy új házuk építésekor a házanyának (*kud-ava*) mutatnak be áldozatot és beköltözés előtt a házigazda régi házának szeltemét kéri: ne vegye rossz néven, hogy elhagyják őt.^{30d}

A boldog asszony nőalakjához hasonló női istenség azon osztják bálvány, melyet az utazók már a 16. sz.-tól leírnak: ez a *Zlota baba* v. *Zolotaja baba* 'arany asszony', a vogulok és osztjások igen tisztelt istensége.^{30e} Az 'arany' jelző hagyományos kifejezés a vogul-osztják költészetben, jelentése 'drága, szent'. (Bán megjegyzése). Az orosz *Zlota baba* a vog. vallásos énekek *Sorni-Kaltës* 'Arany-K.' asszonyának fordítása.

A pogány lappok még 1730-ban állatáldozatokat mutattak be *Maylmen Rodien*-nek, 'a világ istené'-nek, hogy a világot

^{30a} KROHN GYULA: A finnugor népek pogány istentisztelete. Ford. és kiegészítette BÀN ALADÁR. Bp. 1908. p. 92.

^{30b} MUNKÁCSI B.: Vog. Népkölt. Gyűjt. I. Kiegészítő füzet LXX.

^{30c} KROHN i. m. 86. o. jegyzet.

^{30d} KROHN op. laud. BÀN kiegészítése, 344. o.

^{30e} KROHN 109 k. — MUNKÁCSI LX.

ne engedje leélni s adjon nekik rénszarvas szerencsét. Az oltárnál tiszteletére villás oszlopot állítottak fel, ezt a 'világ oszlopá'-nak hívták: *Maylmen stötte* és szerintük ez hordozza világot: A skandinávok ily alakban nem ismerik a világoszlopot, de régebben tisztelték (l. fent), bár OLRİK (loc. cit.) felteszi, hogy a skandinávoktól került át a lappokhoz.³¹ Ezek a lapp istenségoszlopok finn eredetűek, mert ezen oszlopok a sarkcsillag jelképei (rendszerint szeg volt a tetejükön) és a sarkcsillag lapp neve *boahenavlle* 'észak szege, fenék szege', szerepel még *battenavlle* is, melyek nyelvi kritériumok alapján finn eredetűek. Ez a sarkcsillag a *sampo* is, ezt a szeget kellett és lehetett kovácsolni, megszerezni és ennek birtoklásától függhetett a szántás és aratás.³²

3.

Honnan jön ez a világoszlophoz a finnugor népekhez? Ebben a kérdésben a pusztán néprajzi adatok nem igazítanak el, sőt csak tévúton való bolyongásra és találgatásra adnak alkalmat. Míg IPOLYI szerint a világot tartó nagy fa indogermán eredetű³³ és ennek tartja FR. ROLF SCHRÖDER is,³⁴ addig SOLYMOSSY szerint autochton az ural-altáji népeknél.³⁵ Maga a monda és a vallási elemek nem igazítanak el ebben a vitában, de feltétlen bizonyossággal eligazítanak a nyelvi elemek, a szó és a nyelvkutatás. Csak a szó dönthet, ha megtalálható. És meg is található a finn nyelvben, még pedig a Kalevala csodálatos „malmában“, mely mint mondtuk, eredetileg önmaga körül forgó világoszlop volt és ez a *sampo*. A finn szónak az eposzban és variánsaiban következő alakjai vannak: 1. *sammás*,

³¹ Az Edda ismerte a világoszlopot, a germánoknál is volt oszlop-istenség, a szászok nagy szentsége, az *Irmingsül* 'universalis columna, quasi sustinens omnia'. Nagy Károly döntette le 772-ben. Említi SETÄLÄ MNy. XXIX: 203 k.

³² SETÄLÄ MNy. XXIX: 204—205. — Norvég Lappföldön, midőn a napnak vagy holdnak akartak áldozni az áldozófa (*aerro-muor*) ill. bálvány mellé egy fát helyeztek, melynek felső vége karikaformára volt faragva (a nap képe v. ö. a sarkcsillag szeg alakja) és a karika csattokkal volt felszerelve. — E. J. JESSEN: Afhandling om de Norske Finners og Lappers, Hedenske Religion. Idézi Krohn 115.

³³ Magyar Mythológia II: 78.

³⁴ Op. laud.

³⁵ Loc. cit.

gen. ? *sampaan ~ *sammaan*, 2. *sampa, gen. *samman*, 3. *sampi, gen. *sammen* ~ *sammi*, gen. *sammin*, 4. *sampo*, gen. *sammon* ~ *samp(p)u*, *samppo*, gen. *sampon*. Vannak még félreértéssel elrontott alakok is: *sämpy* stb.³⁶ Kicsinyítő képzős alak *sampue*, gen. *sammut* (Kalevala 7, 343).³⁷ Mivel a szó jelentése, '(világ-)oszlop', etimológiailag összefügg azon f. *sammas* szóval, melynek jelentése 'Pfeiler, Pfosten, Stütze, Säule'.³⁸

Mivel a *sampo* jelentése 'világoszlop', visszatérünk azon oszlophoz, mely az egész indogermán nyelvterületen el van terjedve és amelyre vonatkozó verseket idéztünk az Atharvavédából:

„Vom Skambha wird der Himmel und die Erde
Ewig gehalten auseinander,
Auf Skambha (ruht) dies beseelte All,
Was atmet, was die Augen schließt“. (X. 8, 2.)

Az indben a világot tartó nagy oszlop neve ezen sorok szerint *Skambha*, mely szó hangtanilag pontos megfelelője a finn *sampo*. A Védában a szót csak átvitt értelemben használják (R̥g veda I, 34, 2; IV. 13, 5 stb.): „*skambha* is used but only metaphorically“.³⁹ Ide tartozik *stambha* 'Säule' („*stambha* 'pillar' is found in the Kathaka Samhitā (XXX. 9, XXXI. 1) and often in the Sūtras“.⁴⁰ Ezen átvitt, vallásos értelemben használt szavak a következő szócsaládhoz kapcsolódnak: *squabh- 'stützen': óind *skabnāti skabnōti* 'befestigt, stützt, stemmt auf', *skambhā-h. skāmbhana-m* 'Stütze, Pfeiler'; óiráni *upaskambəm* 'unter Festmachen', *fraskamba-*, *irasčimbana-* 'Stützbalken,

³⁶ E. N. SETÄLÄ FUF. 2 (1902): 145.

³⁷ SZINNYEI: Finn-magyar szótár 375.

³⁸ SETÄLÄ id. h. a *sampo* etimológiája után kutatva, ezt a szót is felvette más 11 szóval az etimológiailag tekintetbe jövő szók közé, de akkor még 'Drache' jelentést tulajdonított a *sampo*-nak és így nem találhatta meg a helyes származtatást. Meg kell említeni, hogy DONNER is összekapcsolta a *sammas*-t a *sampo*-val, de jelentésánál tévesen magyarázta mindkettőt. Szerinte jelentésük 'valami homályos', mint pl. a felhők mögé rejtőzött nap. Vergleichendes Wörterbuch II: 158, § 850. A *sampo* és *sammas* összefüggésére l. még UNO HOLMBERG Virittájá. 22: 136; idézi JALO KALIMA. FUF. 21: 137.

³⁹ MACDONELL-KEITH: Vedic index of names and subjects II: 483.

⁴⁰ Ibid.

Tragbalken, Pfeiler',⁴¹ 'Vorhalle, Säulenhof'.⁴² Ezen árja szavakhoz tartozónak véli Walde⁴³ és Uhlenbeck a lat. *scamnum* < *skabnnom 'Bank, Schemel', kicsinyítő *scabillum, scabellum* 'Schemel' szavakat, de VENDRYÈS ezen egyeztetést elveti.⁴⁴ A latin szóból kelta jövevényszavak középir *scamun*, breton *scäon* 'Bank' stb.;⁴⁵ orosz *skamija*, ófn. *scamal*, kgör. *σκάμνος* > ószl. *skominū* (M. VASMER: Griech.-slav. Studien)⁴⁶ BARTHOLOMAE iráni *skamb-tövet vesz fel, ezt a tövet tételezhetniök fel az ind. szavaknál is bár WALDE *sqabh-tövet gondol és az orrhangzó infixum fellépését az azonos jelentésű *step-tő *-m*- infixumos alakjainak hatásával magyarázza GÜNTERT nyomán.⁴⁷ Mivel mindkét tónél fordulnak elő úgy *m*-es, mint *m*-nélküli alakok, feltehetjük, hogy oly nazális infixumról van szó, mely szerszámokat, fogó eszközöket stb. jelentő szavaknál sűrűn előfordul.⁴⁸ Az *sk*-szókezdet mellett találunk *st*-szókezdő hangcsoportot is; óind *stabhnāti, stabhnōti, stambhati* 'stützen, feststellen stb.', *stambha-h* 'Pfosten, Pfeiler, Säule',⁴⁹ azonban az *st*-kezdetű szócsaládban csak *materiális* értelemben fordul elő azon szó, mely a finn *sampo* etimonjaként szerepelhet, (óind *stambha-h* 'Pfosten'), átvitt értelemben csakis a *skambha-h* ~ *skambha* szót találjuk. Így tehát a finn szó etimonja ind eredetű és ezen átvétel ismét rávilágít a finn-ugor és ind népek vallási téren lefolyt érintkezésére.

JALO KALIMA szerint finn *sammās* ~ *sampas* 'Grenzstein', vót *sammās* 'Pfeiler', észt *sammās* 'Säule' az óind *stambhas* 'Pfosten, Pfeiler, Säule' szóból erednek és a *t* hang úgy veszett el, mint finn *suuri* 'gross' < óind *sthūra* 'gross, kräftig' átvételénél. Vagy *st*- az átvevő nyelvben *č- lett és ebből a finn nyelv-

⁴¹ WALDE—POKORNY: Vgl. Wörterb. d. indogerm. Sprachen. II: 539.

⁴² BARTHOLOMAE: Altiran. 106. 1587 és 1002.

⁴³ WALDE—POKORNY: Op. land. II: 539.

⁴⁴ Mém. de la Soc. Ling. XX: 276.

⁴⁵ FICK: Vgl. 206. II⁴ 308, VENDRYÈS: De hib. voc. 174.

⁴⁶ O. SCHRADER: Reallex. d. idg. Altertumskunde (1929) s. v. Bank.

⁴⁷ WALDE—POKORNY: Loc. cit. és 624. — GÜNTERT: Über Reimwortbildungen im Arischen u. Altgriechischen. Heidelberg 1904. 26 kk.

⁴⁸ AUR. SAUVAGEOT: Mélanges Vendryès, Paris 1925 pp. 317.—322.

— SCHMIDT JÓZSEF: Nasális infixum névszókben. Budapest 1904. — ERDŐDI Nyr. 64: 21.

⁴⁹ WALDE—POKORNY 624.

vekben szabályosan s- fejlődött.⁵⁰ Azonban mi már régebben rámutattunk, hogy csakis a *sk*- kezdetű szó jelentésével hozható a finn szó jelentése kapcsolatba⁵¹ és pedig éppen az átvitt értelemben való használat kritériuma a pontos etimon megállapításának. A szókezdő árja (ill. óind) *sk*- a finnben szabályszerűen s- hangot ad: v. ö. finn *säle* 'segmen ligni pinei', lapp *čallet* 'hasítani', cser. *šelam* 'vágni, hasítani', vog. *sili* 'felválni', *silti* 'hasítani', magyar *szelni*, *szel* < litván *skeliù* 'hasítani', görög *σάλλω* 'vágok, ások'. Ezen szavakat H. JACOBSON állította egymás mellé és a következő feltevést mondotta ki: „vielleicht wird man nach einem Lautgesetz suchen, nach dem irgendwie unter bestimmten Bedingungen urspr. *sk* im Urfinnisch-Ugr. zu s geworden wäre“ (wie idg *sk* im Iran. über *ś* zu s).⁵² Ehhez meg kell jegyeznünk, hogy a finnugor nyelvek szókezdetben nem kedvelnek mássalhangzócsoportot és azt lehetőleg egyszerűsítik vagy ejtéskönnyítő magánhangzó betoldása vagy egyik mássalhangzó kivetése által; így nem kell *sk* > *ś* > s hangfejlődést felvennünk, hanem a *k* hang kiesésére kell gondolnunk, melyet a finn-ugor beszélők kivetettek.

Ezen szó bizonyítja, hogy a finnugorok nem csak iráni eredetű szókat vettek át, hanem ind eredetűeket is, mint ezt már SCHMIDT JÓZSEF feltételezte.⁵³

4.

„Tudsz-e szampót kovácsolni,
Tarkatetőt ékíteni?“

— kérdi a Kalevala. Ez a „tarkatetős szampó“ elvitt bennünket végtelen útra, a monda és vallási hit vándorlásának útjára, láttuk, mint lehet következtetni parányi emlékekből és szavakból egykori gazdag művelődési érintkezésre.

Ez a mese és mítosz útja Keletről Nyugatra.

Erdődi József.

⁵⁰ FUF. 21: 130, 133 k.

⁵¹ ERDŐDI: Indgerm. Forsch. 50: 217. (Ezen cikket J. KALIMA nem ismerte.)

⁵² Arier u. Ugrofinnen. Göttingen 1922. 15. oldal, 1. jegyzet.

⁵³ Nyr. 52: 66. — A *sampó*-n kívül ind eredetű szó a Kalevalában *sarajas* 'tenger' < ind *śr̥dyas* 'felület, tér'. Itt világürt jelent. SETÄLÄ MNy. XXIX: 200—201.